

ԱՐՓԻՆԵ ՄԻՍՈՆՑԱՆ

Մ. Մաշտոցի անվան գիտահետազոտական ինստիտուտի հայցորդ
Մ. Մաշտոցի անվան գիտահետազոտական ինստիտուտի
Մայր ցուցակի և ձեռագրագիտության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող
ՀՏԴ 002.2

**ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԹՈՎՄԱ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻՆ ԵՎ ՆՐԱ
ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Բանալի բառեր և արտահայտություններ. տպագիր գիրք, տպագրություն, թովմա Վանանդեցի, եպիսկոպոս, գաղութ, հանձնարարական նամակ, հրատարակություն:

Ключевые слова и выражения: печатные книги, издания, Товма Ванандеци, епископ, колония, рекомендательное письмо, печать.

Key words and expressions: printed book, printing, Tovma Vanandetsi, bishop, colony, letter of recommendation, publications.

Հայկական այն առևտրական գաղութների շարքում, որոնք միջին դարերից սկսած զանազան ժամանակաշրջաններում հաստատվել են Եվրոպական այլևայլ կենտրոններում, կարևոր տեղ է գրավում Ամստերդամի՝ Հոլանդիայի այս նշանավոր քաղաքի հայ գաղութը: Այստեղ է, որ հայ տպագրությունը, եթե ոչ իր ծագումը, գեթ իր անդրանիկ փայլուն շրջանն է ունեցել, տպագրելով այնպիսի գործեր, որոնք դեռ այսօր էլ կազմում են տպագրական արվեստի զարդը:

Եվ իրոք ԺԷ-ԺԸ. դդ. Արևմտյան Եվրոպայի հայկական տպարանների մեջ առանձնապես ուշագրավ է Հոլանդիայի մայրաքաղաք Ամստերդամինը, ուր հայերեն գրքերի տպագրությունն սկսվելով 1660 թ., առժամանակյա դադարից հետո շարունակվում է մինչև 1716 թ., ամբողջ 57 տարի, և ապա վերջանում ընդմիջտ: Հոլանդիայի այս քաղաքում ԺԷ. դարում գոյություն է ունեցել հայկական մի այնպիսի սովոր գաղութ, որ կառուցել է նույնիսկ իր եկեղեցին: Ամստերդամի տպարանի հիմնադիրն է դպիր Մատթեոս Ծաթեցին¹:

¹ Ռ. Իշխանյան, Հայ գրքի պատմություն, հտ. 1, Հայ տպագիր գիրքը 16-17-րդ դարերում, Երևան 1977, էջ 408:

«Սուրբ Էջմիածին և Սուրբ Սարգիս» տպարանի պատմության մեջ իր հրատարակչական գործունեությամբ առանձնանում է Գողթն գավառի Սբ. Խաչ վանքի եպիսկոպոս Թովմա Վանանդեցի Նուրիջանյանը²:

1694 թ. Իսպանիա-Ատլանտյան օվկիանոս-Անգլիա ճանապարհային գծով Ամստերդամ է հասնում Թովմա եպիսկոպոս Նուրիջանյան Վանանդեցին՝ Եռամեծ վարդապետը: Վերջինս 1694 թ. անցնում է տպարանի գլուխը³: Սակայն մինչ իր ժամանելը Հոլանդիա, Ամստերդամում էին գտնվում Թովմա Վանանդեցու եղբոր որդիները՝ Միքայել և Ղուկաս Վանանդեցիները, և մորեղբոր որդին՝ Մատթեոս Վանանդեցին: Վանանդեցիների տպագրական գործունեության կազմակերպողը և մոլիչ ուժը դառնում է հենց ինքը Թովմա Նուրիջանյանը՝ «վեհափայլ եպիսկոպոս եւ բազմաջան վարդապետ»⁴, «եպիսկոպոս Սրբոյ Խաչի վանիցն Գողթնեաց»⁵:

1695 թ. սկիզբը համարվում է Ամստերդամի տպարանի երկրորդ և պտղաբեր գործունեության շրջանը: Թովմա Վանանդեցին գրաշարապետն էր, իսկ Ղուկաս և Միքայել եղբայրները՝ խմբագրողներ և սրբագրիչներ: Վերջիններս եղել են կրթված անձնավորություններ, քաջ տեղյակ լինելով և՛ հայերեն լեզվին և՛ լատիներենին: Թովմա Վանանդեցին նպատակ ուներ նաև իր թեմի մեջ հիմնել լատինա-հայկական դպրության մի բարձրագույն ուսումնարան, որը պետք է ծառայեր բոլոր այն քրիստոնյաների կրթությանը, որոնք գտնվում էին օտարների տիրապետության լծի տակ: Հոլանդական վարպետները վկայում են, որ Թովմա Վանանդեցին ջանքեր է գործադրել իր տպարանը հայրենիք տեղափոխելու, բայց հաջողության չի հասել:

Քսաներկու տարիների ընթացքում (1695-1717 թթ.) Վանանդեցիները հրատարակում են 19 գիրք: Բոլոր գրքերը նշանավոր են իրենց կատարելությամբ և օգտակարությամբ:

Վանանդեցիների առաջին հրատարակությունը **«Համատարած աշխարհացոյց»** կոչվող քարտեզն է՝ հրատարակած 1695 թ.: Քարտեզը հրատարակվել է իր **«Բանալի Համատարած աշխարհացոյց»** կոչվող գրքույկով, որի հեղինակն է Ղուկաս Վանանդեցին: Գրքույկը հրատարակվել

² Մ. Կ. Սևակ, Թովմա Վանանդեցիի տպարանը Ամստերդամի մեջ, Հանդես Ամսօրեա, Վիեննա, 1960, շմբ. 7, էջ 412-415:

³ Մ. Գրիգորյան, Նոր նիւթեր և դիտողություններ հրատարակիչ Վանանդեցուց մասին, Վիեննա 1969, էջ 14-15:

⁴ Մովսես Խորենացի, «Ազգաբնութիւն տոհմին Յաբթեան», Ամստերդամ, 1695:

⁵ «Բանալի Համատարած Աշխարհացոյցին», Ամստերդամ 1696, էջ 3:

Է 1696 թ.: Դա մի մեծագիր (118x150 սմ), պղնձափորագիր հրատարակություն է, կատարված բարձր ճաշակով: Այդ տվյալները համարվում են ստույգ և անվիճելի. նշված քարտեզի մասին որոշակի և դրականորեն արատահայտվել են ոչ միայն Գ. Լևոնյանը, Լեոն, այլև Մխիթարյան միաբանները⁶: Քարտեզը, որ առաջինն էր հայոց մեջ, իրենից ներկայացնում է երկու կիսագնդեր, որոնք փոխադրել կամ այսպես ասած հայացրել է Թովմա Վանանդեցին: Ունի նաև հիշատակարան: Նրա փորագրիչներն են եղել հոլանդացի Ադրիան և Պետրոս Սկոմբել եղբայրները, որոնք աշխատել են Ղուկաս Վանանդեցու անմիջական մասնակցությամբ⁷: Քարտեզը գեղեցիկ է, զարդարված է հունական դիցաբանությունից և աստղաբաշխությունից վերցված պատկերներով, որոնց կատարումը գերազանց է: Չորս անկյունում նկարված են տարվա չորս եղանակներին համապատասխան կրոնական իմաստի բնական տեսարաններ: Քարտեզի գրվածքն ու շարադրանքը կատարված են նուրբ և մաքուր, լավ թղթի վրա և որակյալ նյութերով: Աշխարհագրույցը բաղկացած է ութ թերթից, փորագրված է հայերեն, բայց կենտրոնում միայն լատիներեն տառերով փորագրիչ վարպետների անունները: Նրա վրա կա Թովմա Եպիսկոպոսի հիշատակարանը: Այս գեղեցիկ գործը, որի գլխավոր արդյունքը պատկանում է Ղուկաս Վանանդեցուն, այժմ էլ հիացմունքի առարկա է ինչպես իր կազմությամբ, այնպես էլ փորագրությամբ: Եվ որպեսզի ամեն ոք հնարավորություն ունենա օգտվել դրանից, Թովմա Վանանդեցին դրան կցել է «Բանալի Համատարած Աշխարհացոյց» անունը կրող առաջաբանը⁸: Քարտեզագրության պատմության մեջ հայկական առաջին այս տպագիր քարտեզը համարվում է լավագույններից մեկը ամբողջ աշխարհում, և նաև իր փորագրական արվեստով փորագրության արվեստի պատմության կարևորագույն էջերից է: Դժվար է պատկերացնել, որ առաջին հայատառ քարտեզը լույս է ընծայվել այդպիսի մեծ ծավալով, այդպիսի բարդ բովանդակությամբ, այդպիսի շքեղ զարդանկարներով:

Առաջին տպագիր գիրքը, որ հրատարակում է Թովմա Վանանդեցին՝ պատմահայր *Մովսես Խորենացու «Հայոց պատմություն» գիրքն է*: Այս գիրքն ունի *«Ազգաբանութիւն Տոհմին Յաբեթեան, յորինալ ի Մովսէս Խորենացոյ յեռանձ վարդապետէ և յոգնեախոտ Քերթոդաօրէ»* վերնագիրը: Գիրքը համարվում է Վանանդեցիների երկրորդ

⁶ Ա. Սարգսյան, Հոլլանդան եւ հայերը ԺԶ-ԺԹ դարերում, Հանդես Ամսօրեայ, Վիեննա 1927, Հիմ 7, էջ 392-393:

⁷ Նույն տեղում:

⁸ Ա. Բաբայան, Հայ գիրքը և տպագրությունը, Երևան 1963, էջ 57-63:

հրատարակությունը: Այն հայ ժողովրդի ծագումնաբանության մասին առաջին հետաքրքիր և ծանրակշիռ կարևորություն ունեցող երկն է: Այդ իսկ պատճառով Վանանդեցի եղբայրները հանձն են առնում հրատարակել այն. գործն, ավարտի է հասնում 1695թ.: Աշխատության պատմական նշանակության համար Վիլհելմ և Վիպթոն եղբայրները, լատիներեն թարգմանելով այն, 1736 թ. հրատարակում են Լոնդոնում⁹: Գիրքը բաղկացած է 487 էջից: Այս երկու գործերը բավական էին անմահացնելու Վանանդեցի Նուրիջանյան ընտանիքի անունը¹⁰:

Մյուսը *Թովմա Գեմբացու «Յաղագս համահետևման Քրիստոսի»* գիրքն է՝ հրատարակած 1696 թ.: Այս գիրքը թարգմանել է Հովհաննես վարդապետ Հովով Կոստանդնուպոլսեցին, Ջուղայեցի խոջա Սահրատի որդի պարոն Գասպարի խնդրանքով: Առաջին անգամ այն տպվել է 1674 թ., Հռոմի «Հավատոյ Տարածման» տպարանում: 1696 թ. Թովմա Վանադեցին վերատպում է գիրքը¹¹:

Հաջորդ գիրքը՝ *«Հուռն իմաստութեան կամ Ոսկեայ դուռն դպրատան»*–ն է, հրատարակած 1699-1700 թվականներին: Այն կազմված է հատուկ «Նորեկ դեռակիրթ և Հայկազունեաց մանկանց» համար, մի դասագիրք զբոսարան է, որը սկսվում է համառոտ քերականությամբ: Գիրքը համարվում է մանկական տարրական գիտելիքների ուսուցողական գրքույկ, որի մեջ գետեղված է նաև երազահան, գուշակարան:

1699 թ. Վանադեցիները հրատարակում են *«Գանձ Չափոյ, Կշոյ, Թուոյ և Դրամից բոլոր աշխարհի»* գիրքը: Այն գերազանցապես հայ վաճառականների համար գործնական կարևոր նշանակություն ունեցող անհրաժեշտ գիրք է: Մի ձեռնարկ է վաճառականության համար՝ իր մեջ պարունակելով ամեն տեսակ չափերի և կշիռների, ապա նաև երկրների և քաղաքների մասին տեղեկություններ: Գիրքը աշխարհի տարբեր չափերի, դրամների և կշիռների մասին է: Այս գիրքը իսկապես մի «Գանձ» է, հայ վաճառականների, մասնավորապես Ամստերդամում հաստատված ջուղայեցիների համար, որոնք անմիջական հարաբերությունների մեջ էին զանազան առևտրական շուկաների հետ և ստիպված էին տեղյակ լինել այդ երկրների դրամներին, չափերին¹²:

⁹ Մովսես Խորենացի, Պատմություն և Աշխարհագրություն, հայ. և լատ., Լոնդոն, 1736:

¹⁰ Թեոդիկ, ՏԻՊ ՈՒ ՏԱՌ, Նմանահանութիւն, Երևան 2012, էջ 167:

¹¹ Մ. Գրիգորյան, Նոր նիւթեր և դիտողութիւններ հրատարակիչ Վանանդեցուց մասին, Վիեննա 1969, էջ 29-30:

¹² Առաքել Սարուխան, Հովանդան և հայերը, Վիեննա, 1926, էջ 115-116:

1698 թ. հրատարակում են **«Տոմարը»**: Տոմարագետ Ագարիա Ջուղայեցին 1616 թ. կազմել էր բարեփոխված և որոշակի ճշգրտումներով հայոց նոր տոմար, որն ավելի գործածական էր Պարսկաստանում և Հնդկաստանում, որտեղ մեծ քանակությամբ հայեր էին բնակվում: Թովմա Վանանդեցին նկատի ունենալով, որ Ամստերդամում բնակվում են ջուղայեցի և հնդկահայ մեծանուն առևտրականներ, հրատարակում է այս տոմարը: Տպագրված է վայելչագիր և գեղեցիկ հորինվածքով: 1698-1700 թվականներին Վանանդեցիները հրատարակում են «Նոր Կտակարանը»:

1702 թ. տպվում է **«Քնարանութին իմաստասիրական»** գիրքը, որ հրատարակվում է երկու հատորով: Այն հայերեն տպագիր առաջին գիրքն է քիմիայի, օդերևութաբանության և բնության վերաբերյալ: 1704 թ. Վանանդեցիները հրատարակում են **«Պաշտօն Աստուածային»** գիրքը, որը լատիներենից թարգմանել էր Ղուկաս Վանանդեցին: Այն պատկերազարդ, գեղեցիկ գիրք է: Գրքի առաջին երեսի պատկերը ներկայացնում է խորան՝ խաչելությամբ և Քրիստոսի վարշամակով, և երկու աշտանակով: Սեղանի վրա դրված են սկիհ, բաժակներ և Ավետարան: Քահանան պատկերված է ծնրադիր՝ սեղանի առջև: Պատկերի տակ գրվածքը՝ լատիներեն է: Քահանայի զգեստավորումը լատինական է: Կա 33 պատկեր, որոնք ներկայացնում են պատարագի տարբեր հատվածներ: Գիրքն ունի հիշատակարան:

1702-1703 թվականներին հրատարակվում է **«Շարակնոցը»**: «Շարակնոցը» հոգևոր երգերի շարական անվանող տեսակի ստեղծագործությունների ժողովածու է: Նրանում շարականները բերված են ոչ թե ըստ հեղինակների, այլ ըստ Հայոց եկեղեցու տոների, որոնք նվիրված են Հին և Նոր Կտակարանների, ինչպես նաև Ընդհանրական և Հայ եկեղեցական կյանքի տարբեր իրադարձություններին¹³: Յուրաքանչյուր տոնի կանոնը կազմված է տվյալ տոնին նվիրված շարականներից: Մի շարք կանոններից առաջ դրված են տոնի թեմային համահունչ փորագրանկարներ¹⁴:

1704 թ. Վանանդեցիները հրատարակում են **«Յոզնադիմի Աստուածուրանական բարոյական և քաղաքական իրողութեանց սահմանքը»**: 1705 թ. հրատարակվում է **«Ձեռաբանութիւն յերկինս»** կոչող գիրքը, որի հեղանակն է Յոհաննես Պոնան: Նա իր առաջին տպագրությունն

¹³ Վ. Դևրիկյան, Ոսկան Վարդապետ Երևանցի կյանքը և տպագրական գործունեությունը, Երևան 2015թ., էջ 71:

¹⁴ Նույն տեղում:

էր ունեցել Հռոմում 1671 թ.: 1704 և 1705 թվականներին Վանանդեցիները տպագրում են **«Համբոյր սրբութեան»** և **«Ժամագիրքը»** գրքերը:

Վանանդեցիներն Ամստերդամում հաստատվելով, զարգացրեցին ոչ միայն հայկական տպագրությունը, այլ մասամբ զարկ տվեցին նաև հայագիտության տարածմանը Եվրոպայում: Հայերենի ուսումը հրապուրեց մի քանի եվրոպացի նշանավոր արևելագետներին, որոնք հիմնականում օգտվում էին Ղուկաս Վանանդեցու դասերից: Դրանցից երկուսի գործունեությունը կապված է Ամստերդամի տպարանի հետ: Հարկ է նշել գերմանացի Շրեդերի կամ ինչպես ինքն է գրում հայերեն «Յոհաննես Սկրոդերեան»-ի «Գանձ Արամեան Լեզուի» վերնագիրը կրող գիրքը: Այն հայերեն լեզվի ուսումնասիրությանը նվիրված ընդարձակ երկասիրություն է: Շրեդերը եղավ առաջիններից մեկը, որ մաքրեց, լրացրեց և ամփոփեց իր նախորդների խառը և շատ անգամ սխալ տեղեկությունները հայ լեզվի և գրականության մասին, և 1711 թ. համաշխարհային հանրությանը ներկայացրեց իր **«Արամեան լեզուի գանձ»** գիրքը, որը իսկապես հայկական հանրագիտարան էր հայ բանասիրության մասին¹⁵: Նա իր այս գիրքը հրատարակել է Ամստերդամում, հոլանդական տպարանում, օգտագործելով Վանանդեցիների տված հայերեն տառերը: Շրեդերը այս երկասիրության **«Դաւանութիւն Հաւատոյ եկեղեցեաց Հայստանեայց»** բաժինը հրատարակել է Լոնդոնում 1780 թ.: Նա թողել է նաև երկու անտիպ երկասիրություն:

Շրեդերի չափ եթե ոչ ավելի նշանավոր է մյուս հայագետ Լակրոզ Գադիացին, որը բազմաթիվ լուրջ պատմական ուսումնասիրություններ ունի արևելագիտության վերաբերյալ: Նրա լավագույն աշխատանքը համարվում է տպարան Հաագում 1724 թ. հրատարակած «Քրիստոնյաների պատմությունը Հնդկաստանում» (Histoire du Christianisme des Indes) կոչվող աշխատությունը, և 1739 թ. Հոլանդիայի մայրաքաղաքում տպած «Քրիստոնյաների պատմությունը Եթիոպիայում և Հայաստանում» (Histoire du Christianisme d'Ethiopie et d'Armenia) գիրքը, և դրանցից բացի բազմաթիվ անտիպ հեղինակություններ, որոնցից մեծ մասը արևելյան լեզուների բառագրքեր են, որոնց թվում առաջին տեղն է գրավում հայ-լատին բառարանը¹⁶:

¹⁵ **Raymond H. Ke'vorkian**, Pre'face par Jean-Pierre Mahe', Catalogue des Incunables Arme'niens(1511/1695) ou chronique de l'imprimerie Arme'nienne. Gene've 1986, p XXVIII.

¹⁶ Յուշարձան, Մխիթարյան Միաբանություն, Վիեննա, 1911, էջ 181:

Վանանդեցիները Ամստերդամում կապեր են հաստատում ժամանակի մի քանի նշանավոր գիտնականների հետ: Նրանց էր այցելում հռչակավոր գերմանացի փիլիսոփա, մաթեմատիկոս Հոթֆրիդ Վիլհելմ Լայբնիցը:

1713-1717 թվականների ընթացքում Ղուկաս Վանանդեցին հաջորդաբար հրատարակում է *«Հայելի Աստուածաունչ Հին Կտակարանի» (1713թ.), «Պարզատուրար Ազարիայի» (1714թ.), «Մաղմուսարան» (1714-1715թթ.), «Պատկերասեր պատկերատես» (1716թ.), «Ժամագիրք» (1717թ.)* գրքերը:

Վանանդեցիների հրատարակությունները տպագրական արվեստի տեսակետից, մի քայլ առաջ էին նույնիսկ Ոսկանյան տպագիրների համեմատ: Ամստերդամի հայկական տպարանի առաջին շրջանում տպագրված գրքերի կեսից ավելին եկեղեցածիսական ժողովածուներ են, ինչը պատահական չէ: Հռոմը սկսել էր տպագրել հայոց եկեղեցածիսական գրքերը համապատասխան «սրբագրություններով և խմբագրություններով», այսինքն հարմարեցնելով Հռոմեական եկեղեցու ծեսին և դավանանքին: ԺԷ. դարի կեսին չէին բավականեցնում հայոց եկեղեցական արարողությունների ձեռագիր ընդօրինակությունները, ուստի վտանգ կար, որ Պապապական պրոպագանդայի հրատարակություններով կձևափոխվեր հայ ծեսը: Նույն այս վտանգով էր թելադրված նաև Վանանդեցու վարդապետի կողմից հիշյալ հրատարակությունը:

Այն բացառիկ տեղը, որ գրավում է Ամստերդամի օջախը հայ գրքի ու տպագրության պատմության մեջ, չի սահմանափակվում միայն աշխատողների անձնագոհ աշխատանքով, այլև աչքի է ընկնում գրական, հրատարակչական և տպագրական այն գործունեությամբ, որ հանդես են բերել օջախի անխոնջ մշակները հայ գրքի ու տպագրության զարգացման գործում: Այստեղից է սկսվում իր ամբողջության մեջ վերցված հայ տպագիր գրքի բազմաթվանդակ դառնալը, հրատարակվում են ժողովրդի համար պատմական, աշխարհագրական, դպրոցական–ուսումնական գրքեր: Առաջին անգամ այստեղ է հիմք դրվում մեր պատմիչների երկերի հրատարակության գործը:

Պետք է նշել, որ այս օջախի հրատարակած գրքերը համարյա չեն զիջում այդ ժամանակ մեծ զարգացում ունեցած եվրոպական գրքի տպագրական տեխնիկային: Ոսկան Երևանցու *«Աստվածաշնչի»* (1666 թ.) բարձրորակ տպագրությունը Ֆրանսիայի Լյուդովիկոս ԺԴ. թագավորի հատուկ ուշադրությանն ու հավանությանն է արժանանում: Այս օջախում է առաջին անգամ տպագրվել Առաքել Դավրիժեցու *«Պատմութիւն»*-ը (1669 թ.), որը ուշադրության արժանի է նրանով, որ հեղինակը մեր պատմիչներից

առաջինն էր, որի կենդանության օրոք տպագրվեց իր երկը (Դավրիժեցին մահացել է 1671 թ. էջմիածնում):

Եվ այսպես, Ամստերդամի «Սբ. Սարգիս և Սբ. Էջմիածին» տպարանը, որը վաթսուն տարուց ավելի արդյունավետ գործունեություն էր ունեցել, 1717 թ. բոլորովին լռեց: Դրանով Եվրոպայում երկար ժամանակ ընդհատվում է հայկական ինքնուրույն տպագրությունը, հայերեն գրքեր տպագրվում էին միայն իտալացիների տպարաններում: Եվրոպայում որևէ հայկական տպարան չի գործում, մինչև որ 1776 թ. Տրիեստում և 1789 թ. Վենետիկում բացվում են Մխիթարյանների գույգ տպարանները:

Մեծապես մխիթարական է գոնե այն փաստը, որ տպարանի գույքը՝ այսինքն տառերի ամբողջ կազմը, Ղուկասի մահից հետո, անցավ Մխիթարյան միաբանության ձեռքը և հետագայում ծառայեց Մխիթարյան տպարանի ծաղկմանը¹⁷:

Ինչպես տեսանք, հաղթահարելով բազմաբնույթ դժվարություններ, այնուամենայնիվ մի խումբ հայ մտավորականների հաջողվեց օտար ափերում հիմնադրել տպարան և հրատարակել կարևորագույն գրքեր, որոնց թվում հիշատակության են արժանի հատկապես հայերեն լեզվով առաջին տպագիր հայատառ քարտեզը, Աստվածաշունչը, առաջին Շարակնոցն ու աշխարհիկ առաջին գրքերը:

Ա. Սիմոնյան

Եպիսկոպոս Թովմա Վանանդեցին և նրա հրատարակությունները ԱՄՓՈՓՈՒՄ

Հոդվածն անդրադառնում է ԺԷ-ԺԸ դդ. Արևմտյան Եվրոպայի հայկական տպարաններից ամենանախնշանավորներից մեկին՝ Հոլանդիայի մայրաքաղաք Ամստերդամ քաղաքի հայ տպարանի գործունեությանը: Այդտեղ գրքերի տպագրությունն սկսվելով 1660 թվականից, առժամանակյա դադարից հետո շարունակվում է մինչև 1716 թ., ամբողջ 57 տարի, ապա դադարեց ընդմիջտ: Ամստերդամի հայկական տպարանի պատմության մեջ նշանակալի դեր է խաղացել Վանանդեցիների տպարանը, որի հիմնադիրը հայ տպագրության պատմության նշանավոր դեմքերից մեկը, Գողթն գավառի Սբ. Խաչ վանքի եպիսկոպոս՝ Թովմա Վանանդեցին Նուրիջանյանն

¹⁷ Պոդոսեան Յովհ., Հոլանտայի հայկական տպարանները, Արեգակ, Լոնդոն, 1966, Հ 28, էջ 4-5:

¹⁸ Վ. Դերիկյան, Հայ գիրքը աշխարհի խաչմերուկներում, Մասն Գ, Սուրբ Ղազարից Սուրբ Էջմիածին, 18-րդ դար, Երևան 2016, էջ 84:

է: 1695-1700թթ. ընթացքում Թովմա Վանանդեցին հրատարակում է 14 գրիք, որոնք աչքի են ընկնում իրենց հարուստ գեղարվեստական հարդարանքով:

А. Симонян

Епископ Товма Ванандеци и его издания

РЕЗЮМЕ

В статье упоминается деятельность одного из самых известных Армянских издательств, расположенных в Западной Европе, в столице Голландии, Амстердаме. Здесь публикация книг, начиная с 1660 года, до временной паузы снова продолжалась до 1716 года, всего на 57 лет. В истории амстердамской печатни издательской работой выделяется церкви епископоса Святого Креста провинции Гохт Товма Ванандеци Нуричяна. В 1695 году Товма Ванандеци назначается руководителем амстердамского издательства. За десяти лет 1695-1705 гг. Товма Ванандеци издает 14 книг. Эти книги отличались своими гравированными изображениями, которые выделяются тематическими гравированными изображениями и иллюстрированием.

A.Simonyan

Bishop Tovma Vanandetsi and his publications.

SUMMARY

The article refers to the activity of one of the most famous Armenian publishing houses located in the Western Europe, in the capital of Holland, Amsterdam. Here the publishing of books beginning from 1660, then stopped temporarily and soon continued till 1716, for almost 57 years and then finished for ever. In the history of the Amsterdam's publishing house. Tovma Vanandetsi Nurijanyan, the bishop of the Saint Khach monestry of the Gokhten region is famous for his publisher's activities. In 1695 Tovma Vanandetsi took charge of the management of the Amsterdams publishing house. During approximately ten years (1695-1705) Tovma Vanandetsi published 14 books.

ԹՈՎՄԱ ՎԱՆԱՆԴԵՑԻ

